

*Назаренко Л. М., Шерстньова О. П.**

ДУХОВНИЙ ВИМІР ВИВЧЕННЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті доведено актуальність літературної освіти в житті людини, подано оригінальну структуру духовного виміру літературного твору, схарактеризовано його складники. Акцентовано увагу на проблемі формування готовності педагогів до використання культурологічного та аксіологічного підходів у системі викладання світової літератури в школі III ступеня.

У процесі здійснення життєвих планів молодь зустрічається з певними труднощами, а її ціннісні орієнтації формуються під суперечливим впливом різних факторів. А тому саме в юнацькі роки відбуваються глибокі зміни в системі особистісних і соціальних цінностей; спостерігається ломка уявлень, відмова від ілюзій; з'являються нові погляди, переконання, оціночні судження. Серед усіх факторів, що впливають на цей процес (сфера міжособистісного спілкування, діяльність громадських організацій, учнівський колектив, референтна група, засоби масової інформації, родинне оточення, допрофесійна самоосвіта), найвагомішим, на наш погляд, є освіта, зокрема літературна. Адже ознайомлення учнів з найкращими зразками літературного письменства спрямоване на виховання в них поваги до духовних здобутків людства і, зокрема, українського народу; формування расової, етнічної, соціальної, релігійної і ґендерної толерантності водночас з принциповим нонконформізмом, здатністю формувати, формулювати й активно відстоювати власну точку зору, систему життєвих цінностей і пріоритетів, прагненням мати власне, ніким не нав'язане світобачення [1].

Багато зусиль для того, щоб світова література як предмет мала чітку методологію, мету, завдання, щоб вона зайняла повноцінне місце серед інших предметів у системі загальної середньої освіти, доклали Д. Затонський, Д. Наливайко, Т. Денисова, Ю. Булаховська, Ю. Султанов, К. Шахова, Є. Волощук, О. Пронкевич тощо. Кожен із них мав свою точку зору щодо вивчення світової літератури в школі, але всі прагнули одного: повернути учнів до книги, навчити їх вдумливо читати, яскраво відчувати, критично мислити та плекати це високе і плідне мистецтво.

Наразі, в умовах упровадження державних стандартів другого покоління та розробки нової Концепції профільної школи, важливою, на наш погляд, є проблема співвіднесення національної літератури із світовою. Саме з приводу цього В. Шевчук зазначав, що не вірить «... у духовну силу того митця, який добре знає світову культуру, а свою зневажає, тобто не знає її; водночас не вірю я й в потугу хуторянської літератури, яка

* © Назаренко Л. М., Шерстньова О. П.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

живиться тільки власними соками і не виходить мислительно на світові обшири – пізнання свого народу і його культури, неодмінно включає в себе пізнання і бачення цілого духовного всесвіту» [5, с. 50]. Не менш значущим, на наш погляд, є питання духовного виміру вивчення літератури та, з огляду на це – підвищення майстерності педагога-словесника.

Тому мета нашої статті полягає в характеристиці структури духовного виміру літературної освіти, сутності культурологічного та аксіологічного принципів викладання предмета «Світова література» в школі III ступеня, готовності вчителя до її реалізації в навчально-виховному процесі.

Передусім зауважимо, що світова література в школі як навчальний предмет, з одного боку, є системою планомірного тематичного впливу на духовність учнів під керівництвом вчителя, а, з іншого, – визначає собою ядро синтетичної гуманітарної освіти, створює можливість реальної взаємодоповнюваності дисциплін у процесі навчання. Як свідчить аналіз Програми з предметів «Українська література» та «Світова література» для учнів 10-11 класів [4], духовний вимір літературної освіти школярів складають такі поняття як:

- моральні запити учнів;
- духовно-ціннісні, культурно-ціннісні орієнтації особистості;
- моральна і психологічна підтримка особистості;
- емоційний стан учнів;
- загальнокультурний рух розвитку людства;
- культурні традиції народу, регіону.

Як бачимо духовний вимір вивчення цієї предметної галузі складається з двох компонентів: особистісного та громадського, що дає змогу не лише надати старшокласникам уявлення про вершинні здобутки вітчизняного та зарубіжного письменства у широкому контексті світової літератури, але й навчати визначенню місця людини в перебігу епох (подій), зображених у літературних творах, усвідомленню світоглядної місії художніх текстів.

Це, у свою чергу, обумовлює необхідність продукування в системі вивчення світової літератури культурологічного та аксіологічного (ціннісного) принципів. Культурологічний принцип забезпечує розширення кругозору учнів, визначення місця літератури серед інших видів мистецтва та в духовній культурі народу й людства. Аксіологічний, у свою чергу, сприяє свідомому вибору життєвого шляху учнями, становленню їхніх моральних пріоритетів, прояву громадянської позиції, основу якої складають почуття прекрасного, позитивні ідеали, повага до своїх національних традицій, стійкий інтерес до духовної спадщини людства.

З огляду на це актуалізується проблема визначення складників структури духовного виміру вивчення світової літератури, які й розкривають гуманістичну і художню цінність

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

вершинних літературних творів. Ми виокремлюємо такі: вічні образи, ідеали, цінності та ціннісні орієнтації, життєва позиція (рис. 1).

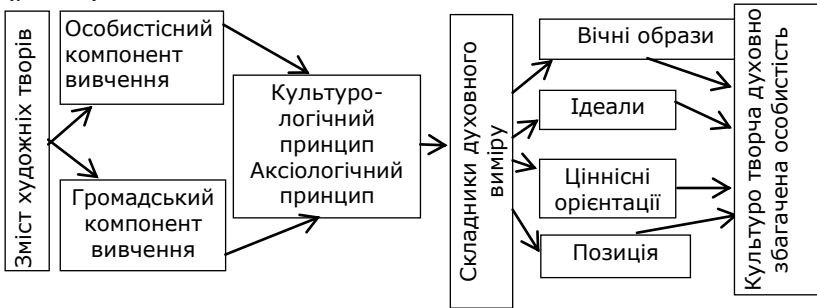

Рис. 1 Структура духовного виміру вивчення світової літератури

Історії літератури відомо чимало випадків, коли твори письменника були дуже популярні за його життя, але минав час, і їх забували майже назавжди. Є й інші приклади: письменника не визнавали сучасники, а справжню цінність його творів відкривали наступні покоління. Проте, є небагато творів, значення яких неможливо перебільшити, тому що в них створені образи, що хвилюють кожне покоління людей, образи, які надихають на творчі пошуки митців різних часів. Такі образи мають назву «вічних», бо вони є носіями рис, що завжди притаманні людині. Так, образ Дон Кіхота став вічним завдяки своїй універсальності: завжди і всюди є благородні ідеалісти, захисники добра і справедливості, які відстоюють свої ідеали, але не в змозі реально оцінити дійсність. Виникло навіть поняття «донкіхотство», сутність якого полягає в поєднанні гуманістичного прагнення до ідеалу, ентузіазму, безкорисливості, з одного боку, та наївності, дивацтва, прихильності до мрій та ілюзій – з іншого.

В іншому ціннісно-смісловому контексті постає перед нами образ Гамлета у трагедії В. Шекспіра. Так, головий герой добре розуміє дійсність, тверезо оцінює все, що відбувається навколо нього, проте не може перейти до рішучих дій і покарати зло. Образ Гамлета – це образ людини, яка розуміє свою відповідальність у вирішенні конфлікту добра і зла, яка стоїть на стороні добра, але її внутрішні моральні закони не дозволяють перейти до рішучих дій. Невипадково цей образ набуває особливого звучання на сучасному етапі розвитку суспільства в Україні – добі соціальних потрясінь, коли кожна людина вирішує для себе вічне «гамлетівське питання».

Можна навести ще кілька прикладів «вічних» образів: Фауст, Мефістофель, Отелло, Ромео і Джульєтта – усі вони розкривають вічні людські почуття й прагнення. І кожен юний читач у пошуку ідеалу намагається обрати такий із них, що

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

навчить розуміти не лише минуле, але й сучасне.

Ідеал – це відображення у свідомості людей розв'язаних, знятих суперечностей соціальної дійсності; суперечностей між назрілими, але нереалізованими потребами. У вигляді ідеалу людина створює для себе образ дійсності, вільної від суперечностей. Саме він визначає спосіб мислення та вид діяльності особистості, що є домінуючою протягом усього життя. Натомість суперечностей виникає ситуація досягнення гармонії, яка є втіленням краси, що, у свою чергу, викликає прояв безкорисливої любові, породжує почуття радості, відчуття внутрішньої свободи.

Проте, стан соціалізації учнівської молоді в умовах сьогодення актуалізує питання щодо попередження виникнення «лже»-ідеалів, які приваблюють старшокласників своєю надмірно незалежною позицією, нівелюванням культурних і ціннісних підвалин життя та провокують їх до необґрунтованого усамітнення («навколо мене немає рівних мені»), порушення правових норм суспільної поведінки («надлюдина має право на все»). Відтак зростає дефіцит культури; зневага історичного минулого, що живе в образах, ідеалах, святинях, поступово призводить молодь до поклоніння лже-пророкам, «богам» віртуального світу, та, як наслідок, спричинює втрату самоідентичності. Протистояти окресленим нами соціальним явищам здатні тексти художніх творів, у яких світ літературної фантазії тісно переплітається з реальним і, деякою мірою, зображує обрії майбутнього через систему ціннісних ставлень особистості до оточуючої дійсності.

У суспільній та індивідуальній свідомості цінності виконують функцію життєвого орієнтира, моральної основи для вибору людиною видів діяльності і субординації цілей. Аналізуючи ціннісні орієнтації, можна зробити висновки й про те, яке місце та позицію займає особистість у соціальній структурі суспільства, які соціальні ролі виконує чи хоче виконувати [3]. Питання, що пов'язані з розкриттям проблеми формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці, дослідженні та проаналізовані в роботах Н. Бондар, Є. Волкова, І. Дубровіної, О. Зотової тощо. У їх працях зазначається, що найважливішою характерною особливістю ранньої юності виступає орієнтація на майбутнє, яка створює позитивний емоційний фон ставлення особистості до себе, стимулює її громадську активність і є основою саморозвитку. Процес засвоєння цінностей життя, їх перетворення на змістовні елементи ціннісних уявлень власне виступає психологічною основою формування ціннісних орієнтацій особистості молоді людини. Особливості перебігу даного процесу вчені умовно подають у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів. На першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалась особистість до цього. А тому власний досвід життєдіяльності виступає важливим джерелом ціннісних орієнтацій. На другому етапі засвоєння

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

цінностей проходить не лише шляхом утворення цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних – через засоби масової інформації і пропаганди. Необхідною умовою, основою третього етапу є діяльність, виражена в особистих внутрішніх ставленнях до об'єктивних умов свого буття. З огляду на викладене твори художньої літератури є засобом впливу на вироблення власного світогляду [2], смислоттєвого та ціннісного вибору, планів досягнення успіху.

Життєва позиція – стале, узагальнене, емоційно забарвлене і цілеспрямоване ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, яке складається на основі її життєвого досвіду і, особливо, світогляду. Так, до ієрархії цінностей старшокласників з активною життєвою позицією входять такі поняття як: свобода вибору дій, суспільно значуща діяльність, здоровий спосіб життя, повага оточуючих, громадське визнання. Окрім того, виявляючи особистісну позицію в тій чи іншій життєвій ситуації, учень набуває практики виконання різних соціальних ролей: від виконавця до лідера, що підвищує рівень його життєстійкості та мотивує до пошуку сенсу життя. Допомогти йому в цьому покликані твори мистецтва слова й думки.

Однак рівень впливу літератури на становлення ціннісно-смислової сфери школярів цілком, на наш погляд, залежить від готовності вчителя словесності продукувати ціннісні ідеї, які складають вісь того чи іншого літературного твору. Так, наприклад, складники духовного виміру роману Ф. Достоєвського «Злочин і кара» можуть бути представлені наступним змістовим наповненням (Таблиця 1).

Таблиця 1

**Складники духовного виміру роману Ф. Достоєвського
«Злочин і кара»**

Вічні образи	Ідеали	Цінності та ціннісні орієнтації	Життєва позиція	Духовний розвиток особистості
Жертва «вічної Сонечки»	Моральний ідеал – краса й сила духу, готовність людини до самопожертви. Християнський ідеал – Діти Лже-ідеал – сильна особистість, «надлюдина»	Життя Свобода Гідність Справедливість Моральна чистота Доброта душі	<i>Право вибору:</i> «Тварь я дрожащая или право имею»; «Я не тобі вклонився, я всьому стражданню людському вклонився».	Відповідальність за вчинок Пожертва собою заради інших Внутрішня мораль Суд совісті

Як свідчить власний досвід викладання світової літератури в 10-11 класах, для того щоб навчити учнів розпізнавати,

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

відчувати, усвідомлювати, переносити духовний вимір конкретного літературного твору, зокрема і літератури як частки культури людства загалом, у реальне суспільне життя, педагогу необхідно й самому володіти певними професійними знаннями та вміннями. Серед них ми виокремлюємо наступні:

- знання про сутність деяких соціально-філософських теорій, наприклад, теорії «наполеонізму», теорії «маленької людини», теорії «перевтілення» тощо;

- знання про сутність ціннісних і теологічних категорій: свобода, щастя, мораль, краса, добро, душа, дух;

- знання про чинники та закономірності розвитку особистості;

- уміння мислити критично, креативно, позитивно;

- володіння продуктивними техніками роботи з художнім текстом;

- володіння технологією візуального мислення.

Окрім того, учитель сам власне має бути культурованою та соціалізованою людиною, носієм таких рис характеру як допитливість, вдумливість; бути здатним до обґрунтування та захисту оригінальних ідей, прийняття рішень на основі компромісу. З огляду на педагогічну функцію – уміти здійснювати екстраполяцію, передбачення, прогнозування розвитку подій у художньому творі; також необхідно розвивати риторські навички, володіти мистецтвом оратора.

Саме таким чином можна збагатити методику викладання світової літератури, розвинути читацький інтерес молоді, прищепити їй гарний художній смак, допомогти усвідомити цінність духовного виміру літературних творів та на основі цього розбудовувати власне життя.

Література:

1. Іздебська В. Ціннісні орієнтації особистості в контексті духовного світу студентства // Рідна школа. – 2002. – №4. – С. 17-19.
2. Ісаєва О. О. Формування світогляду старшокласників при вивченні творчості І. Ратушинської // Наук. зап.: Матеріали звіт.-наук. конф. викладачів УДПУ ім. М.П.Драгоманова за 1993 рік. – К., 1995. – С. 106-107.
3. Назаренко Л.М. Аксиологія як педагогічне явище: навчальний посібник. – Херсон: РІПО, 2010. – 123 с.
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10, 11 класи. Світова література. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень / Ю.І.Ковбасенко (керівник авторського колективу); Г.М.Гребницький, Т.Б.Недайнова, К.Н.Баліна, Г.Б.Бітківська, І.А.Тригуб, О.О.Покатілова. – 2010. – 95 с.
5. Шевчук В. О. Вручення премії Фундації Антоновича // Слово і час. – 1991. – №12. – С. 50-51.